

Шевченко і сучасність (1964)

Гончар Олесь Терентійович

I

1

Ювілей Тараса Шевченка став святом нашого братерства, світлим святом багатонаціональної соціалістичної культури. Найкращим вінком безсмертю Тарасовому є живий вінок нашої дружби — ленінської дружби народів. Бо саме вона, ця дружба, збрала нас тут, у цьому братньому колі, збрало єднаюче всіх нас почуття шани й любові до геніального сина українського народу, до великого поета-революціонера.

За століття й тисячоліття свого розвитку народи нашої Вітчизни створили величезні духовні цінності, без яких світова культура була б неповною. Проте не завжди світ узнавав про ці здобутки своєчасно і в правдивому обсязі.

В умовах тяжких — колоніальних або напівколоніальних, коли утисків і принижень зазнавали цілі національні культури, неоціненна спадщина багатьох подвижників творчості — митців, мислителів залишалась довгий час мовби приглушеною, применшеною в своєму значенні для культури світової.

Соціалізм усуває також і цю несправедливість. Адже саме в наші радянські часи, наче заново відроджуючись, постають перед очима народів у всій своїй природній величі такі гігантські постаті, як Рудаки і Руставелі, Нізамі і Саят-Нова, Ян Райніс і Донелайтіс, Махтумкулі і Навої, що поряд з Пушкіним, Толстим, Достоевським, Чеховим, Горьким репрезентують перед світом нашу вітчизняну художню культуру й стають окрасою культури вселюдської.

Шевченко — в цьому ряду. Світова слава Шевченкова зростає й шириться разом зі славою його народу, разом із зростанням ролі й престижу нової, соціалістичної України, зростанням сили й міжнародного авторитету нашої Радянської Вітчизни. Шевченко живе в усіх гуманістичних устремліннях рівноправної сім'ї радянських народів, які під прапорами партії Леніна прокладають новітні шляхи людству і серед розбурханості нашої тривожної епохи упевнено очолюють на планеті велетенську боротьбу за справу миру й прогресу.

Прометеєм називає Шевченка український народ. Так, дійсно він був українським Прометеєм, прикутим царатом до скелі неволі й безправ'я, і, як про невмируще серце Прометея з грізної і прекрасної поеми «Кавказ», сьогодні можемо сказати про саму Шевченкову поезію, про слово його, що «воно знову оживає і сміється знову!»

Разом з народами нашої Радянської країни ювілей Тараса Шевченка відзначають всі народи світу. Свідченням визнання його великих заслуг перед людством є ухвали XII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО та Всесвітньої Ради Миру, які рекомендували відзначити 150-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка в усіх країнах, на всіх континентах.

Звідусіль, з близьких і далеких країн, линуть у ці дні на Україну вісті про тріумфальну ходу Шевченкових творів, про те, з яким радісним подивом і захопленням відкривають його для себе

народи, що раніш про нього, може, й не чули. «Кобзар» виданий у Японії, твори Шевченка виходять у Парижі, схвильований голос про нашого поета долинає з далекої Австралії, слово його чує сьогодні Індія і молода вируюча Африка, що розламає кайдани колоніалізму. «Шевченко з його сонячним темпераментом,— пишуть про українського поета на Кубі,— це такий вогонь, який кидає свої відблиски на всі народи, що борються за справедливість і красу».

Так, він є непогасним вогнем сьогодні й таким буде завтра, бо серед темної ночі самодержавства він сам з'явився в образі вогню із вулканних розпашілих надр народної боротьби, з'явився таким бунтарським месником-вогнем, що небо кріпацької України забавровіло від його поезії.

З'ява Шевченка на історичній арені була підготовлена усією попередньою визвольною боротьбою народу, багатовіковим розвитком української культури. Шевченко, як Пушкін у літературі російській, як Міцкевич у польській, зробив у тогочасній українській літературі те, що під силу тільки геніям всеосяжним,— з найбільшою повнотою, красою і силою виявив перед світом величезне духовне багатство українського народу і його невичерпні творчі можливості. Шевченкова поезія стала синтезом всього найкращого, століттями набутого демократичною українською культурою. Водночас поезія «Коб-заря» була справжнім відкриттям, творінням не просто поета, а поета-революціонера, вона підносила соціальну та національну самосвідомість українського народу на новий, вищий рівень розвитку.

Гігантський маяк «Кобзаря» відкрив перед тогочасною літературою нові шляхи, нові, далеко ширші обрії. Після Шевченка вже не можна було повторювати пройдене, його поезія — могутня у своїх гуманістичних ідеалах, довершена у своїй художній красі,— показала, якою може й повинна бути новітня українська література.

Це було перемогою в поезії живої революційної мислі, утвердженням високохудожнього реалізму, це був вихід української літератури на простори світові.

Одним з перших це відзначив Чернишевський.

«Когда у поляков явился Мицкевич,— писав він,— они перестали нуждаться в снисходительных отзывах каких-нибудь французских или немецких критиков, не признавать польскую литературу значило бы тогда только обнаруживать собственную дикость. Имея теперь такого поэта, как Шевченко, малорусская литература также не нуждается ни в чьей благосклонности».

Понад століття минуло відтоді, як благородним сином російського народу були сказані ці слова, а вони й сьогодні не перестають нас хвилювати. В них — гордість вождя революційної демократії за свого бойового побратима, безстрашного орла української поезії, гордість за всю передову українську літературу, в цих словах — і відповідь Чернишевського тим тупорилим самодержавникам-шовіністам, які заперечували саму можливість існування української культури і не залишали їй місця в майбутньому.

Усім подальшим розвитком української літератури була засвідчена її величезна життєздатність. Сила цієї життєздатності коренилась в народному ґрунті, в нерозривному зв'язку слова й життя. Глибоко розуміючи суспільні завдання, які постали перед українською літературою того часу, Шевченко спрямував її розвиток на шлях революційний, на шлях народності й реалізму. Традиція Шевченкова виявилась напроцуд живучою і багатоплідною, і сам він ніби продовжив себе в новій українській літературі, що так бурхливо розів'ється після нього, розгорнеться великою творчістю Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Павла Грабовського, Панаса Мирного, Василя Стефаника, Карпенка-Карого, Степана Васильченка та багатьох інших

наших класиків, чиї невмирущі народні традиції живуть і розвиваються в наші дні, в сучасній літературі українського народу.

Справжньою народністю, глибоконародним трактуванням найгостріших соціальних проблем, бойовою гуманістичною спрямованістю творчість Шевченка близька і співзвучна мистецтву нашого часу. Шевченківська традиція нагадує всій сучасній літературі, що там, де митець відтворює дух народу найповніше, найправдивіше, ясномовними реалістичними барвами, там він сягає художніх вершин. Шевченко не належить до тих, чия творчість доходить до нас лише як відгомін минувшини, художня спадщина його — активна сила у творенні народного реалістичного мистецтва нашої доби.

В сучасній прогресивній літературі світу, душу якої становить література соціалістичних країн, не припиняється боротьба проти мистецтва занепадницького, декадентського. Зневірившись в усьому, це похмуре песимістичне мистецтво потворно-формалістичними засобами зображує сум'яття, розгубленість і жах людини капіталістичного світу перед картиною дійсності, а самій людині відводить лише роль жалюгідної іграшки в руках сліпих і темних стихійних сил. Цьому напрому протистоїть література високих гуманістичних ідей, література наснажливої віри в людину, в її розум, в її здатність перебудувати світ, де в умовах соціальної гармонії і справедливості людина змогла б розвиватись безмежно.

Шевченко з нами в цій напруженій боротьбі за велике гуманістичне мистецтво сучасності.

Нев'януча художня спадщина Кобзарєва органічно входить у духовне життя радянського суспільства, яке ставить собі на меті виховати людину високих моральних якостей, людину трудолюбиву, мужню, чесну, вільну від обтяжливих пережитків минулого. Шевченко близький нам своїм ідеалом вільної людини, своєю всепоглинаючою любов'ю до рідного краю, своєю непримиренністю до всього, що людину принижує, сковує, нівечить; близьке нам поетове захоплення мужністю людською, лицарством подвигу і схилення його перед вічною пречистою красою материнства,— вона, ця краса, виспівана поетом в таких гармонійних тонах і з такою пронизливою ніжністю, що може рівнятись, мабуть, тільки з шедеврами доби Відродження.

Шевченкові властивий широкий погляд на світ, його поетична думка не обмежена вузько національними видноколами. Для нас він співець братерства народів, бо таким він був, хоч цього ніяк не хочуть визнати буржуазні тлумачі його творчості, які не зупиняються перед тим, щоб свої власні вимірйки і фальшиві доктрини спробувати нав'язати поетові.

Ми читаємо Шевченка таким, яким він є насправді, яким читала його трудова Україна, для нас він той, яким читали його в підпіллі і в тюрмах покоління революціонерів, яким поет був для бійців Інтернаціональних бригад в Іспанії, де один з республіканських підрозділів, сформований з українців, носив ім'я Тараса Шевченка. Дорогий для нас той, єдино правдивий текст «Кобзаря», що його прострілені сторінки обкипали гарячою кров'ю радянських бійців на фронтах Вітчизняної війни.

Шевченкові боліло не тільки горе українського народу, хоч природно, що воно було йому найпекучішим. Всюди, де він тільки бачив гніт і безправ'я, приниження людини, хай було це на волзькому пароплаві, чи в азіатських пустелях, чи грізним стогоном докочувалось із Кавказьких гір,— всюди зло й неправда викликали вибух поетового протесту, і щоразу він був готовий стати до бою з насильством і злом. Ні відмінність у кольорі шкіри, ні іномовність не могли перешкодити виявам його природної гуманності й братолюбства. Справді символічною була його зустріч із англійським артистом-трагіком, негром Айрою Олдріджем у Петербурзі. Не тільки ж виняткова артистичність натур їх поєднала, не тільки любов до Шекспіра, якого обидва вони глибоко розуміли й любили,— спільну мову знайшли вони у спільності долі своїх

народів, у гарячому взаємному співчутті до всіх знедолених і покривджених.

Шевченко не роз'єднує, він об'єднує народи, цим він великий, цим дорогий людству.

Луначарський з його ясным розумом побачив у житті й творчості Шевченка найважливіше, найістотніше.

«Шевченко великий тим, що він поет української нації, а ще більше тим, що він поет народний, і над усе тим, що він поет глибоко-революційний і духом своїм соціалістичний.

Найбільша слава для кожного краю, для нації — це творити загальнолюдське; завдяки Шевченкові скарби української душі немов повною річкою влилися в загальний потік людської культури, що своїми хвилями пливе назустріч світлій будучності».

II

Багато страждальним було його життя.

По колючих тернах ішло Тарасове кріпацьке дитинство, в терновім вінку страдника бачимо поета на схилі його віку.

Наскільки ж глибокими й пекучими були враження сирітського підневільного дитинства, якщо протягом цілого життя Тарас не міг їх забути і раз у раз повертався до них у своїх творах! Досить було забачити йому сумне дитяче обличчя десь біля убогої киргизької кибитки чи заглядіти такого ж малолітка десь в українському селі, як із душі уже вихлюпувалась голублива ласка, щемлива поетова ніжність:

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молоді:
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тинном
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.

Кріпацький син і сам кріпак, безправний, беззахисний перед панським свавіллям, з душею тонкою, вразливо-чуйною, він на кожному кроці бачив довкола себе картини горя народного, беззаконня, здириства, над усім дитинством його, як і над цілою Україною, висвистував канчук панського осавула.

Трагедія поневоленого народу була для Шевченка трагедією особистою.

Саме життя його — це трагічна поема, сповнений драматизму життєпис людини, яка пройшла всі Дантові кола чорного кріпацького пекла, залишаючись при тому до кінця своїх днів у чистоті своєї волелюбності, нескореності, душевної стійкості і, наперекір усьому, зберегла в собі почуття честі й достоїнства, не вигубленого нічим сонячного людинолюбства. Коли ми хочемо бачити, ким може бути людина, який справді прометеївський дух у ній живе — гляньмо на Шевченка! Хай безмірно дорогою ціною, але він здобув собі право в найтяжчі дні свого життя, в каторжній солдатчині, в засланні сказати про себе з гідністю: «Караюсь, мучуся... але

не каюсь!»

Підлітком Тарас — козачок покойовий — разом з панською челяддю потрапляє у Вільно, теперішній Вільнюс, місто, де в повітрі вже почувалось передгрозов'я близького польського повстання. Після того він у Петербурзі, де ще живе згадка про декабристів, де уява малює йому на Сенатській площі тіні героїв-мучеників, «споборників святої волі». Юнак-невільник відчуває в собі готовність стати на шлях боротьби, він відчуває, що життя його повинно належати народові, його рідній, палко любленій Україні, поетичний образ якої він потім намалює в «Кобзарі» найпроникливішими, найспівучішими барвами.

У боротьбі за діло народне, в захисті пригнічених вбачає він зміст і доцільність свого існування, невсипущої творчої праці.

Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Напівлегендарною здається нам та далека біла петербурзька ніч, коли в алеї Літнього саду український художник Сошенко зустрів юнака-підмайстра, що саме малював статую Сатурна. Зустрічі цій судилося стати історичною. Завдяки зусиллям російської та української прогресивної інтелігенції, щирим клопотам К. Брюллова, В. Жуковського, В. Григоровича, Є. Гребінки молодий Шевченко був викуплений із рабства. Він міг тепер сказати про себе: «Велике щастя бути вольною людиною!»

Перед ним відкриваються зали Академії художеств; оточений друзями, він працює натхненно. Багато вчиться: відвідує заняття класу історичного живопису в Академії, буває на лекціях в Петербурзькому університеті та Медичній академії, вивчає вітчизняну і всесвітню історію, читає класиків світової літератури. У свідченнях сучасників він постає як людина ерудована, високоосвічена, з бездоганним естетичним чуттям.

На цей час припадає і початок його поетичної творчості. Цей недавній невільник, цей козачок, якого не раз було карано, виявляється, виношував у собі нещадну відплату за безправ'я свого народу, за покривджених сестер своїх і братів. Такою відплатою, покарою ворогам стала його поезія.

У 1840 році з'явилося перше видання «Кобзаря». І хоча книга вийшла не в тому вигляді, в якому мільйони людей знають її тепер,— в ній було вміщено всього вісім перших творів поета,— все ж подія ця була справді епохальна. В наступному році з'явилась окремим виданням поема «Гайдамаки» — творіння могутнє, грандіозне.

Віднині трудовий люд України мав свого поета.

Шевченко не потребує канонізації. Твори його, як і кожне явище мистецтва, не можна розглядати позачасово, позаісторично. Поет був живою людиною, він бував пристрастями, весь час розвивався у своїй творчості — цього не слід забувати. В горінні боротьби, в складних духовних процесах формувався він як митець і революціонер. Природно, що ранні твори поета відрізняються від тих, які він напише згодом, мандруючи по кріпацьких селах України, або складе на засланні чи після за-слання: замість одних образів з'являться інші, замість юнацько-романтичної поетики посилиться поетика реалістична, з'являться нові ритми, інтонації; незмінною ж — крізь усе життя — буде в Тарасовій поезії алмазно-чиста її правдивість, нелукава щирість його слова, мовби вимовляли це слово самі народні уста.

Живучи в Петербурзі, Шевченко спілкувався з студентами столиці, зблизився з передовими діячами російської культури, серед його друзів були майбутні петрашевці. Саме в цьому колі зміцнювались революційні переконання поета, його молода гаряча душа не могла не повернутися у новім напрямі, «тим більше,— як зауважує Іван Франко,— що й власні його мужицькі симпатії віддавна тягли його в той бік...»

Шевченко жив і творив в умовах безперервного цькування царськими мракобісами-реакціонерами української національної культури. В той час, як один із таких мракобісів, редактор «Московских ведомостей» Катков твердив, що «малоросійської мови (так називано тоді мову українську.— О. Г.) ніколи не було...», великий поет і художник закликає розвивати українську культуру, більше випускати літератури українською мовою для народу, таврує ганьбою українське панство, шляхетних порідків давніх козацьких родів, які пішли слугувати царатові. У передмові до планованого (але невипущеного) видання «Кобзаря» 1847 року Шевченко закликає розумно працювати «во ім'я матері нашої України безталанної». Він сам безмежно багато зробив для розвитку культури рідного народу. Крім своєї блискучої поетичної творчості, він видав альбом «Живописная Украина», в якому відібрав яскраві сюжети з минушини українського народу; сам поет склав і випустив у світ буквар для початкової школи і навіть, обираючи собі фах гравера, Шевченко думав про те, щоб мати змогу поширювати в народі най-кращі надбання образотворчого мистецтва.

Шевченко був людиною всебічно обдарованою. Глибокий, здатний на геніальні передбачення мислитель, незрівнянний лірик, сатирик, прозаїк, драматург, художник-живописець — багатобарвність і багатогранність генія Кобзарєвого вражає. Довго він був недооцінений як майстер живопису, графіки, а тим часом понад 1200 робіт він на цій ниві нам залишив, і серед них багато високомистецьких акварелей, чудових потретів, де Шевченко розкривається як глибокий психолог — його недаремно вважали одним з найкращих портретистів свого часу. Але передусім Шевченко, звичайно, поет. Всю пристрасть, увесь пал серця вклав він у найбільше своє творіння, ім'я якому «Кобзар». Ще за життя Шевченкового «Кобзар» став найдорожчою заповітною книгою нашого народу.

Уже сучасники Тараса Шевченка, передові люди Росії розуміли величезне значення цієї книги, оцінили титанічну постать поета і його життєвий подвиг. Твори Шевченка дозволили Добролюбову, як і Чернишевському, сказати гарячі слова про високу вартість поезії «Кобзаря», про силу і зрілість української літератури.

Поезія Тараса Шевченка з'явилась не на голому місці, вона мала своїх попередниць: українські думи, українські народні пісні були її старшими сестрами. На час з'яви «Кобзаря» з української сцени уже лунала «Наталка Полтавка», уже виблискувала, переливалася народним гумором «Енеїда» Івана Котляревського, із уст в уста передавалися вірші й притчі нашого мандрівного народного філософа Григорія Сковороди. Шевченко невіддільний від української культури, він виріс на її ґрунті, піднявся із моря пісень, чумацьких переказів, козацьких літописів, гайдамацького епосу... Незліченні джерела жи-вили його творчість, та головним джерелом художніх образів, гнівних барв «Кобзаря» були враження самої довколишньої дійсності, живої, реальної, що обпалювала душу горем, стражданням матерів, наругою поглумлених, занапащених сестер.

Для нас він є великим прикладом вірного служіння народові.

III

Тарас Шевченко народився на українській землі, під українським небом, проте він належить до тих людей-світочів, що стають дорогими для всього людства і що в пошані всього людства

знаходять своє безсмертя.

Він був поетом, якого ми до того не мали: поетом для всіх, поетом народним, поетом гноблених, але не скорених. Народжений матір'ю-кріпачкою і сам кріпак, він став борцем, революціонером титанічної сили. Його боялись царі. Його жахались і смертельно ненавиділи кріпосники. Коли можновладні самодержавні кати, ті, що наповнили рудники Сибіру закутими в кайдани декаб-ристами, ті самі, що зацькували Пушкіна і юного Лермонтова, налившись новою злобою, з послідовністю холодних убивць ввігнали криваві свої пазурі в молоду клекотливу душу Шевченка, коли перед ним — «с запрещением писать и рисовать»!— лягла несходима ніч муштри й солдатчини, мабуть, ті вінценосні кати вважали, що в супроводі жандармів відправлено його в таку безвість, звідки не буде вже йому вороття.

А він повернувся.

Вогненною піснею, віщим незборканим словом повернувся поет до рідної своєї України, і до братньої Росії — Росії Добролюбова та Чернишевського, і до польських революційних повстанців, і до мужніх волелюбних народів Кавказу, чию багаторічну боротьбу він з такою пристрасною оспівав. Як дзвін серед ночі, як герценівський «Колокол» — так лунали його слова серед похмурої, важкої ночі царської реакції й кріпосництва.

Відкрите серце народного співця щедро ввібрало в себе могутній волелюбний дух українського народу. В тій невеликій книжці, що ім'я їй «Кобзар», клекоче ціле море горя народного, в ній — невольницький поклик до помсти й порив до свободи, мудрий роздум гуманіста і ніжна, чарівна краса української пісні.

Винятковим є місце Шевченка в житті нашого народу, виняткова доля його творчості. Бачиш по ній, що є творчість, яка не відцвітає, що є в духовній сфері явища, схожі на ті непогасні вічнодіючі вулкани, надра яких завжди пашать вогнем і розжеврюють уночі хмари над собою, мов велетенські маяки.

В наші дні, коли царські багрянці давно вже дотлівають по музеях, невмирущий голос Кобзаря ми чуємо серед наших сучасників, художня сила і чар його поезії промовляє до тих, хто живе вже в «сім'ї вольній, новій», в тій сім'ї, де ленінська дружба народів стала могутньою сонячною реальністю. Шевченкова поезія, ставши рідного мільйонам людей, перелунюється між народами, твори його читають на десятках мов нових, навіки здружених соціалістичних націй. Щодалі він мовби росте своєю силою, славою, непогасним світлом тієї енергії, що її колись випромінило його серце і яка тепер осяває широкі, день відо дня ширші простори.

До всіх народів світу, до цілого людства приходить нині Шевченко. Ми, українці, можемо пишатися тим, що пам'ять нашого великого поета в цьому — шевченківському — році буде вшанована міжнародно, вперше у такому масштабі. Ось так заборонене колись, каране й мордоване слово поета здобуває нині світове визнання, ось так його поезія переступає сьогодні континенти! Можна уявити, як багато скаже ця жива, динамічна, невмируща поезія народам, що піднімаються в наш час на боротьбу проти колоніалізму, скільки вірних друзів знайде вона і в джунглях Африки, і в країнах Латинської Америки, і скрізь, де людина бореться за свої права.

Кожен народ читатиме Шевченка по-своєму, як, зрештою, по-своєму читає його кожне нове наступне покоління, беручи з невичерпно щедрої спадщини його те, що на даному відтинку історії є найближчим, найжагучішим для людей сучасності. Але є в геніальній його поезії таке, що завжди, в усі часи вабитиме й чаруватиме людей,— високий гуманізм його творчості, повнота любові, що народила художні шедеври довершеної краси, і могутнє поетичне

ясновидство, яке крізь тумани віків бачило прийдешність вселюдського миру і щастя, коли на оновленій землі

Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі!

1964

---

¹В основу статті покладено доповідь на урочистих зборах у Києві з нагоди 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/honchar_oles_terentiiovych/shevchenko_i_suchasnist